

A HAJNAL KÉPEI A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN

SPANNRAFT MARCELLINA

BEVEZETŐ

„A világ kétarcú az ember számára, amiként kétarcú az ember magatartása a világban.

Az ember magatartása kétarcú, amiként kettő az alapszó, amit kimondani képes.

Az alapszók nem szavak, hanem szópárok.”¹ – írja Martin Buber. *Fent és lent, emelkedés és süllyedés, hajnal és alkony.*

Bármily csalóka is, az ember – legalábbis a nem panel-rengetegben élő ember – napi tapasztalata a hajnalonként Keleten kelő, majd alkonyatkor Nyugaton lenyugvó Nap látványa.

A FENT ÉS LENT vertikális térdimenzió-párból, valamint az ezzel szorosan összefüggő fényjelenségek és a velük összefonódó univerzális emberi tapasztalatok tanulmányozásából kiindulva juthatunk el a hajnallal kapcsolatos elképzelések, kulturális konnotációk, metaforák megértéséhez.

Több, korábbi tanulmányomban esett már szó a Nap-metaphora leszálló ágáról, melynek képzetkörébe, mintázatába (*Pattern*) a LENT térdimenzióhoz kapcsolódó, különféle metaforák tartoznak, például: *ősz, alkony, álom, betegség, válság, halál*, valamint az ezekkel érintkező *veszteség, félelem, fájdalom és gyász*. E tanulmányban a kelő Nap mintázatába rendeződő tartalmakat, és az ezekhez kapcsolódó, pozitív értékjelentésű nyelvi kifejezéseket vesszük szemügyre.

NAPKELTE, KIKELET, KELETKEZÉS

„Az a tendencia, hogy az embereket vagy kedvező, vagy kedvezőtlen kategóriákba soroljuk, minden kultúrában megfigyelhető: *mi és ők, barát és ellenség, jó és rossz, becsületes és becstelen*. Vannak kutatók, akik ezt a dualisztikus gondolkodásmódot a mentális működések alapvető sajátosságának tartják.”²

Fontos látnunk, hogy nyelvünk – minden bizonnyal az összes többihez ha-

¹ BUBER, Martin: *Én és Te*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1999, 5.

² BECK, Aaron T.: *A gyűlölet fogságában*, Budapest, Háttér Kiadó, 1999, 209.

sonlóan – a LENT térdimenzióhoz kapcsolódó sötétséget negatív, a FENT világához tartozó világosságot pedig pozitív értékjelentésűnek³ tekinti – Szilágyi N. Sándor értékjelentés-meghatározása alapján. Ez egyértelműen kirajzolódik a nyelvi kifejezések tanulmányozása révén is. Lássunk néhány példát!

TÉRDIMENZIÓ	FENT (+)	LENT (-)
FÉNY	<i>világos, fényes, nappal</i>	<i>sötét, éjszaka</i>
ÉRTELEM	<i>fényes/ ragyogó elme, világos gondolat, tiszta ész</i>	<i>sötét, mint az éjszaka,</i>
ERKÖLCS	<i>tiszta szándék (vö. tiszta égbolt), magasztos, emelkedett</i>	<i>sötét szándék, alantas, aljas</i>
HATALOM	<i>fenség, felség</i>	<i>alattvaló</i>

A *hajnal* szó első, tulajdonképpeni jelentését – az ÉrtSz. alapján – ‘a napkelte körüli napszak’ leírással adhatjuk meg. Második, átvitt jelentéseként az értelmező szótár mint ‘szébb, jobb állapot kezdete’ irodalmi jelentést említi, példaként a *szabadság hajnala* nyelvi kifejezéssel. A *hajnal* metaforikus jelentése mindig pozitív értékjelentésű, annak ellenére, hogy valójában a tulajdonképpeni jelentésben rejlő ‘kezdet’ mozzanat nem abszolút, csupán a „Napkerék” körmozgásában ciklikusan, újra meg újra megjelenő szakasz.

A *Szimbólumtárban* ezt olvashatjuk a *hajnal* címszónál: „A napkelte időszaka, a pozitív erőknek a gonoszság felett aratott győzelmét jelzi; ellentéte az éjszaka. Mindig fiatal, halhatatlan, minden új nap reggelén megjelenik, és minden lehetőséget magában rejt; a remény szimbóluma.”⁴

Az evangéliumok tanúsága szerint, az európai civilizáció legmeghatározóbb történetében Krisztus szenvedése és kereszthalála idején a világ sötétbe borult, a feltámadt test eltűnését pedig hajnalban tapasztalták meg a nyughelyet felkereső asszonyok. (Mk 16,2; Jn 20,1; Lk 24,1)

A sötét éjszaka az ószövetségi zsoltárokban is az ember érzelmi, lelki LENT állapota (vö. *a lélek sötét éjszakája*), a kelő nap pedig örömet és reményt (vö. *reménysugár*) hoz számunkra. Ahogy a zsoltáros írja:

„Ha este sírás látogat is meg,
Reggel visszatér az öröm.” (Zsolt 30,6)⁵

³ Vö. SZILÁGYI N. SÁNDOR: *Hogyan teremtsünk világot?* Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács, 1997, 11.

⁴ PÁL József–ÚJVÁRI Edit: *Szimbólumtár*, Budapest, Balassi Kiadó, 2001.

⁵ Idézi DOPPELFELD, Basilius: *Szimbólumok II. Ember és idő*, Pannonhalma, Bencés Kiadó, 1998, 53.

Foglaljuk össze röviden a Nap látható útjának és néhány metaforájának a körét, a térdimenzióknak megfelelően! Megfigyelhetjük, miként rendeződnek hasonló mintázatba a makrokozmoszra és a mikrokozmoszra vonatkozó nyelvi kifejezések.⁶

	FEL	FENT	LE
Nap	<i>Keleten kel/ felkel, feljön; napkelte, hajnalhasadás, pirkadat</i>	<i>Délben a tetőpontjára ér, tetőfokára hág; zenit, dél</i>	<i>Nyugaton nyugszik, lemegy, lebukik; napnyugta, napszállta, napeste (rég)</i>
Ember 1	<i>felébred, felkel, felszerken</i>	<i>fent van, aktív, talpon van</i>	<i>lefekszik, lepihen, nyugovóra tér</i>
Ember 2	<i>születik, keletkezik; élete hajnalán</i>	<i>ereje teljében van, a csúcson; élete delelőjén/ delén</i>	<i>leáldozott a napja, leszálló ágban van, élete alkonyán</i>
Korszak	<i>kezdet, egy új kor hajnala, a szabadság hajnala</i>	<i>tündöklés, ragyogás</i>	<i>hanyatlás, alkony</i>

A fény megszemélyesített megjelenése a hajnali égen, a világosság, mely mintegy „elűzi” a sötétséget, számos költeményben hordoz szakrális-szimbolikus üzenetet. Például:

„Óh, szent hajnal-zengés:

Élet szimfóniája” (Agy Endre: Sóhajtás a hajnalban)

A fenti táblázat emberre vonatkozó metaforáinak első szintjén a Nap napi útja és az ember napi ritmusa között jön létre analógiás kapcsolat: NAP = EMBER. A makrokozmosz és a mikrokozmosz azonos mintázatban mutatkozik. Minden reggel magában hordozza az újrakezdés, a megvilágosodás lehetőségét is. Ahogy Giuseppe Ungaretti írja *Mattina* (Reggel) című versében – Rónay György fordításában –: „Megvilágosodom/ a végtelennel”.

A metafora második szintjén az EMBERI ÉLET = EGY NAP. „A reggel a csecsemőkornak felel meg, a délidő az ember felnőttkorának, az este pedig az öregkornak.” – írja Kövecses Zoltán.⁷

A metafora harmadik szintje már nem az egyénre, hanem nagyobb közösségek, népek, nemzetek, korszakok kezdetére, emelkedésére, tetőpontjára, ereszkedő pályájára, majd végére, eltűnésére vonatkozik. A néphagyomány szimbolikusan is őrzi nemegyszer ezt az összefüggést. Például Csiksomlyón régi szokás a pünkösdi virrasztás. A zarándokok együtt várják Pünkösd hajnalban a kelő napot, mely az

⁶ THASS-THIENEMANN, Theodore: *The Subconscious Language*, New York, Washington Square Press, 1967, 158.

⁷ KÖVECSES Zoltán: *A metafora*, Budapest, Typotex, 2005, 25.

új áldás, az új kegyelem jelképe. Nem véletlen, hogy éppen egy Mária-kegyhelyen történik mindez. (A Napot szülő istenanya képéről a Szűz Mária litániák metaforáinak elemzése során, egy korábbi tanulmányban már esett szó bővebben.)⁸

„Az indiai bölcsélet kiterjeszti és részleteiben is kimunkálja a kozmikus teremtést és pusztulást meghatározó ritmust. Egy ciklus legkisebb egysége a juga korszak. E felfogás átmeneti időszakként a jugát megelőző »hajnalt«, és az azt követő »alkonyt« különíti el.”⁹

„A babiloni felfogás szerint az alkony időszakát mindig paradicsomi hajnal követi. A paradicsomi korszakot, mint várható, gyakran a király koronázása nyitja meg.”¹⁰

A HAJNAL SZÍNEI

A virradat költői képeiben többnyire különböző színnevek is megjelennek. Az egyes nyelvek ’hajnal’ jelentésű szavainak tövében szintén gyakran találunk színneveket. A magyar *pirkadat* szóban a *piros* szó töve, a latin *alba* (’hajnal’) szóban az *albus* (’fehér’) töve rejtőzik. A svéd *gryning* a ’szürke’ jelentésű szóval függ össze, ahogyan a német nyelv is ismeri a *Morgen-grauen* összetételt.¹¹ (Bár a napfelkelte előtti derengés költői képeiben a *szürke* színnév több magyar versben – többek között Tóth Árpád: *Körúti hajnal* és Radnóti Miklós: *Hajnal* c. versében – is megjelenik, a magyarban a *szürkület* szó csupán a naplemente utáni színátmenetre vonatkozik.)

A magyar nyelvben a *hajnal* prototipikus színe a *piros*. Ezt szótövükben rögzítik a nyelvben mint világmodellben található nyelvi kifejezések is: *pirkad*, *pirkadat*, *hajnalpír*.

Nézzünk néhány példát! Az első, gyimesi szöveget Táncczos Vilmos idézi.¹²

„Piros hajnal hasada,
égi madár reppene”

Különös, milyen erő van a *hajnalhasadás* szóban. Ez az erő ugyanakkor nemcsak a magyar szót jellemzi; az angol az azonos jelentésű *daybreak*, a német a *Tagesanbruch* szót használja.¹³

⁸ SPANNRAFT Marcellina: „A Szűz Mária litániák szemantikai megközelítése”, *Vallástudományi Szemle*, 2011. 3. sz., 106–114.

⁹ ELIADE, Mircea: *Az örök visszatérés mítosza*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1998, 166.

¹⁰ ELIADE, Mircea: i. m. 187.

¹¹ THASS-THIENEMANN, Theodore: i. m. 158.

¹² TÁNCCZOS Vilmos: *Nyiss kaput, Angyal!* Budapest, Püski Kiadó, 2001, 184.

¹³ THASS-THIENEMANN, Theodore: i. m. 158.

„Ne aludj el, két szememnek világa,
mert már felkelt piros hajnal csillaga.” (népdal)

„Mink vagyunk a rózsák:
Mink szeressük egymást,
Szép piros hajnalban
Megöleljük egymást.”¹⁴

A fenti népdal *szép* szava – ahogy erre Tánzos fel is hívja a figyelmet – jelentése az adott kontextusban: ’tisza, szízi’.

Mintha csak a fentiekre rímelnének a híres sorok, Kékszakállú szavai:

„Hajnalban az elsőt leltem,
Piros, szagos szép hajnalban.
Övé most már minden hajnal,
Övé piros, hús palástja,
Övé ezüst koronája,
Övé most már minden hajnal.” (Balázs Béla: A Kékszakállú herceg vára)

Bár a fenti részletben a *piros* szó önmagában nem utal a hajnal uralkodói voltára – szemben a *bíbor* színnévvel, melyről még lesz szó a későbbiekben –, a *palást* és a *korona* szavak környezetében mégis egyértelműen királyi színnek tekinthetjük.

A *piros* színnév használata – különösen napjainkban – ritka a *hajnal* szó közvetlen környezetében, e szóösszetételt inkább csak népdalaink őrzik, illetve a néphagyományban mélyen gyökerező költőink, például: „a hajnal piros pallói” (Nagy László: *A vasárnap gyönyöre*). A *pirkad*, *pirkadat* szavak *pir-* töve ugyanakkor egyértelműen azonos a *piros* színnévvel.

Érdemes még megemlítenünk a *piros hajnal* előfordulási köréből egy imakezdetet, melyben a Hajnal alakja immáron egyértelműen Máriára utal. Tánzos Vilmos az idézett sorban az angyali üdvözet képét látja.

„Hajnal, hajnal, piros hajnal,
kit szépen köszönt az angyal,
kibe Márja nyuguvék,
urunk tölle születék,
pokol tölle törték.”¹⁵

¹⁴ Erdélyi Zsuzsanna gyűjtéséből idézi TÁNCZOS Vilmos (2001): 188.

¹⁵ Idézi TÁNCZOS Vilmos: „A népi imák ébresztés-motívumáról”, *Kalligram*, 2001. január-február

A hajnal szoros mitopoétikus kapcsolatban áll – hogy csak a mi kultúrkörünkben legismertebbeket említsük – Rhodéval, a hajnalszülővel, Aphroditéval/ Venusszal és Máriával is. Rhodé nevének jelentése 'rózsa'. A Venus-kultuszban fontos szerepük volt a rózsasünnepeknek (lat. *Rosalia*).¹⁶ (Szűz Mária nem véletlenül jelenik meg a litániák szövegében *titkos értelmű rózsaként*.)

A Vénusz bolygó neve a magyarban: *Hajnalcsillag*¹⁷ vagy *Esthajnalcsillag*.

A magyar költészetben a *rózsa* szó megjelenése a hajnal képeiben Homérosz híres állandó díszítőjelzőjére vezethető vissza: *Rhododaktülosz Éősz* 'rózsasüjű/ rózsásüjű hajnal'. Például:

„És hogy a rózsásüjű Hajnal kélt ki a ködből,
kélt keveretjéről Odüszeusz szeretett fiusarja,¹⁸ (Homérosz: Ödüsszeia)

„s míg csak a rózsásüjű Hajnal nem közelített,
sírtak a szánandó holttestnél.”¹⁹ (Homérosz: Iliász)

Lássunk hát magyar költői példákat a *rózsa* szó előfordulására a hajnal megjelenítésében!

„Sasfi nagy éhében forróbban nem lesi anyját,
Mint ezek a hajnalt. S ím rózsás sátora nyilván
Feljön ezüst csillag, s az aranyhajú napnak előtte
Szolgaleányzóként megkezdi szemérmesen útját,” (Vörösmarty Mihály: Eger)

„Ébredj deli hajnal, te rózsa-özönlő!” (Arany János: Buda halála)

„Hajnal pirosuló fénye tört elé,
A rózsahajnalé,” (Arany János: Bolond Istók)

„rózsa ujjakkal kivirran a hajnal” (Babits Mihály: Odysseiabeli tájkép)

„A rózsakötőjű nap csak nekem integet,” (József Attila: Alkohol)

„A rózsásüjű Hajnal istenasszony előbbre lépeget, amerre csak feltűnik csudálatos
nagyszerűsége, daloló kedvvel a madarak köszöntik.” (József Attila: Hajnali vers
kedvesemnek)

¹⁶ HOPPÁL Mihály et al.: *Jelképtár*, Budapest, Helikon Kiadó, 2004, 252.

¹⁷ HELLER, A.: *Bibliai szimbólumok*, Evangéliumi Kiadó, é. n., 82.

¹⁸ Devecseri Gábor fordítása.

¹⁹ Devecseri Gábor fordítása.

A mai magyar nyelvben a *rózsá* prototipikus színe a *vörös*. Bár a *vörössel* etimológiai rokonságban lévő *vér* szó elsősorban az alkonyi égbolt képeiben jelenik meg a magyar költészetben – ahogyan ezt Juhász Gyula alkony-költészete kapcsán egy korábbi tanulmány bemutatta –,²⁰ nem ritka, hogy hajnal-képeken is megjelenik.

Egy lehetséges mitopoétikus összefüggéssel az aztékok világában találkozunk. Itt ugyanis az áldozati cselekmények során emberi szívek kiontott vérével táplálták a Napot, hogy „a téli napforduló reggelén ki tudjon emelkedni a sötétség fagyos birodalmából”.²¹

A piros árnyalatai közül a *bíbor* fordul elő még leggyakrabban a magyar hajnalversekben. A korábbiakban elemzett alkony-ábrázolásokhoz hasonlóan, itt is az uralkodói, az égi királynői konnotáció erősödik fel általa.

„Irma jár az hajnal bíborában” (Kazinczy Ferenc: Gibárt és Irma)

„Ha a hajnal bíborszínnel
Az égen pirosodik.” (Berzsenyi Dániel: Szerelmes bankódás)

„Ahol róten a vér bíborától
Vége a nap földerűlni mer,”
„Rég ohajtott hajnal keletén” (Vörösmarty Mihály: Liszt Ferenchez)

„Szellő támad hús hajnalra,
Bíborodik az ég alja.” (Arany János: Rege a csodaszarvasról)

A kelő Nap képeiben – az alkonyábrázolásokhoz hasonlóan – gyakran nem csupán a fényre, a világosságra, hanem a Nap tűz-természetére is találunk direkt vagy indirekt utalást.

„tűzcsóva lobbant,
egy mennyei kastély kapuja tárult,
körötte láng gyúlt,” (Kosztolányi Dezső: Hajnali részegség)

A *tűz* kognitív metaforarendszerében vannak pozitív és negatív aspektusok is, akár azonos forrás- és céltartomány vonatkozásában is. Például a SZERELEM = TŰZ alapmetaforához tartozó nyelvi kifejezés a *lángoló szerelem*, de a *perzselő szerelem* is.²² A hajnali fény – mitopoétikus konnotációi miatt is – szelíd és szűzies, ezért a hajnali képekben megjelenő tűz-metaforák is pozitív értékjelentésűek, ahogy az

²⁰ SPANNRAFT Marcellina: „Ősz, alkony, halál”, *Pszichoterápia*, 2000. február, 49–54.

²¹ JANKOVICS Marcell: *A Nap könyve*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1996, 11.

²² Vö. KÖVECSES Zoltán: i. m. 47.

alábbi idézetekben is. Mint láthatjuk, ezekben a versekben az öröm képe is összefonódik a tűzével, a hajnaléval. (Erre a köznyelvben is találunk kifejezéseket, például *örömtűz, fényes öröm, sugárzik az örömtől*.) Nézzünk néhány költői példát!

„Csak az öröm szép hajnala
Virradozott felettünk.” (Berzsenyi Dániel: Fannim emléke)

„S mint a Zephyr tavaszkor
A rózsailatokkal.
Bájos tekintetidben
Vidám öröm sugárzik,
S mint a nap égi lángja ...” (Berzsenyi Dániel: Egy leánykához)

Az *Egy leánykához* c. vers azt is illusztrálja, hogyan jelenik meg egyetlen mintázatban a *tavasz*, a *rózsa*, az *illat*, a *nap*, az *ég*, a *láng*. Mindezeket a *bájos* és *vidám* – szintén pozitív értékjelentésű szavak – fel is erősítik.

Egy kortárs példát is hadd idézzek arra, hogyan „keresik” egymást – kissé szürreálisan-szinesztéziásan – a szavak (*bölcső, hajnal, piros, öröm*), hogy egyetlen komplex képben mutatkozzanak:

„bölcsonkben, találkozol Vele,
– hajnal, ámbraízú piros korál!
Megérint az öröm.” (Szál Anna: Az öröm felé)

A magyar nyelvben a *száll*, *repes*, *repül* stb. igék vonzaskörébe nemcsak Földünk szárnyas lényei (madarak, pillangók, méhek stb.) tartoznak – bár szimbolikusan ezek is hírnökök egyes mítoszokban, a folklórban –, hanem égi közvetítők, angyalok is. Metaforikusan ugyanakkor *száll* az idő is, az ima és az ének, a zengő hang.

„Harang és kürtő szólal, a siket,
Vak éjszakát riasztva hosszú jajjal.
Az élet fölzeng: itt a drága hajnal!” (Juhász Gyula: Hajnal)

A fenti Juhász Gyula sorok intenzitását az adja, hogy a *siket*, *vak éjszaka* kontrasztjaként jelenik meg a *drága hajnal*, s az *élet fölzeng* igekötője is megerősíti a költői képeknek a FENT térdimenzióhoz, a pozitív értékjelentéshez való tartozását.

„Szűz rózsákkal kél a hajnal...
égő szívvel, dalos ajkkal
üdvözöllek, Alkotóm!” (Weöres Sándor: Áhitat)

Weöres Sándor fent idézett hajnali himnuszában egyszerre jelenik meg a Hajnal szüzi természete – mely a *rózsza*, gazdag szimbolikájával egészül ki – és a *dalos ajk* szó szerkezet, mely a *szív*, az *üdvözöllek*, *Alkotóm* kifejezések kontextusában valóban áhítatos, magasztaló imává emelkedik.

A Hajnal istennőjének a neve a görög mitológiában *Éósz*, a rómaiaknál *Aurora*. Az *Aurora* név a latin *Aurum* ('arany') szóval etimológiai rokonságban is áll, így a mitopoétikus szálakat erősíti a szótörténet.

„Az aranyat a nap fémének tekintette a világ minden népe.”²³ „Az arany színnek hangsúlyozottan szoláris jellege van, mindig a fénnel van valamiféle kapcsolatban. Az arany az égi fehér színhez hasonlóan spirituális jelentést kap.”²⁴ A Nappal kapcsolatos nyelvi kifejezésekben többször is megjelenik az *arany*²⁵ szó mint előtag. Például: *aranyhíd*, *aranykapu*.²⁶

„Hajnal aranykapuján a nap fejedelme kijött már,” (Vörösmarty Mihály: Eger)

„A Szántó, mihelyest kél az aranyhajú
Hajnal, tulkaival metszeti gyöppeit,” (Virág Benedek: Múzsámhoz)

„S már nem látták, a Nap még mint dobott
Arany csókot egy munkáslány kezére...” (Tóth Árpád: Körúti hajnal)

„Az istenes Napfény viruló orcája boldog mosollyal üdvözli Holdsugára szőke fürteit; éppen most lépett ki hajnali fürdőjéből, mert aranyos alakját még fátyol fűdi.” (József Attila: Hajnali vers kedvesemnek)

A Hajnal istennő alakjához kapcsolódó *arany* színnév helyett olykor más, az adott kontextusokban szinonim szavak is megjelenhetnek – *sárga*, *szőke*, *sáfrány* – görög és latin klasszikusok fordításaiban és a mitológiát jól ismerő magyar költők műveiben is. Például:

„És hogy a Hajnalcsillag kélt, hírt hozva a fényről,
majd sáfrány-leplét terítette a vízre a Hajnal,” (Homérosz: Iliász)²⁷

„sárgahajú Hajnal meglát, hogy az éjt tovaűzte,
s elrabol, ellene voltam bár. Hadd mondjam, anélkül,

²³ JANKOVICS Marcell: i. m. 10.

²⁴ TÁNCZOS Vilmos: *Szimbolikus formák a folklórban*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2007, 172.

²⁵ VÖ. HELLER, A.: i. m. 22.

²⁶ VÖ. Thass–Thienemann, Theodore példája: *Golden Gate* i. m. 158.

²⁷ Devecseri Gábor fordítása.

hogy megsértsem az istennőt, a valót. Noha arca
rózsás szépségű, s éj s napnak bírja határát,” (Ovidius: Átváltozások)²⁸

„Hálóink, vasaink vadvérrel telve, ti társak;
mára szerencsénk már megvolt. Mikor eljön az új fény,
sáfrányos szekerén amikor meghozza a Hajnal,
folytatjuk szépen;” (Ovidius: Átváltozások)²⁹

„Jön a söprőgép tompa morajjal,
mögötte a hajnal
fut lobogó szőke hajjal,” (Weöres Sándor: Az éjszaka csodái)

A HAJNAL SZÁRNYA ÉS SZEKERE

A HAJNAL = SZEMÉLY metafora leggyakrabban implicit mozzanatokban mutatkozik meg. Az elemzésben már említett költeményeink szavait újraidézve: *orcája* és *szőkel arany haja* van, *kötőt* visel, *ujjai* vannak, *integet*, *fut*, *csókot dob*.

A Hajnal istennő – Hélios napisten és Szeléné holdistennő húga³⁰ – az antik ábrázolásokon gyakran fogatot hajtó szárnyas női alakként jelenik meg. Ezt a mitológiai képet is őrzik magyar költemények. Például:

„Minekutánna már szép hajnal szekere
Mindenedet indított gyönyörűsége,” (Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem)

„De már a nap a tengerrül
Emelgeti szekerét.” (Faludi Ferenc: A hajnal)

„De már a szép hajnal piros szekérével
Fellépett egünkre ohajtott fénnével
Uj életre hozza világ gyermekeit,” (Ányos Pál: A szép tudományoknak áldozott versek)

„Ím, leszállt a hajnal rózsza-kocsijából;
Kivetkezett a föld éjjeli gyászából;
Ébred a természet mély nyúgodalmából,

²⁸ Devecseri Gábor fordítása.

²⁹ Devecseri Gábor fordítása.

³⁰ FONTANA, David: *Szimbólumok titkos világa*, Budapest, Tericum Kiadó, 1995, 121.

S véle minden állat felszerken álmából.” (Batsányi János: A magyar költő idegen messze földön)

A fenti Batsányi-idézet is szemléletes példája annak, hogyan rendeződik azonos mintázatba a kozmikus és az emberi rend: *éjjel és hajnal* egyfelől, *álom és ébredés, felszerkenés* másfelől. Az *éjjel* negatív értékjelentését a *mély* és a *gyász* szavak, a *hajnal* pozitív értékjelentését pedig a *rózsa* szó nyomatékosítja.

A *hajnal szárnya* metafora arra utal, hogy a Hajnal mediátorként³¹ képes „közlekedni” Ég és Föld között. A görög mitológiában szárnyuk van a szeleknek (*Zephürosz, Boreasz*) és a szivárványnak (*Írisz*). A napszakoknak (a Hajnalon kívül, az Esti szürkületnek és az Éjszakának is). Vannak szárnyas csillagképek (*Szűz, Hattyú, Pegazus*), és gyakran szárnyas lények az istenek küldöttei (pl. *Niké, Hermész*) is, hiszen a szárny „az égi és légi jelenségek megtestesítőinek, az égben, az ég és föld között közlekedő földöntúli lényeknek, ill. ezek közlekedőeszközeinek megkülönböztető jelvénye”³²

Fordításokban és eredeti magyar költeményekben is találunk példákat a szárnyas hajnal megjelenítésére:

„Elpirosult mégis, nem akarja, de fénylik is, ég is,
tűnik is újra a pír arcáról, mint ha az ég s lég
bíborosul, mihelyest legelőbb felrebben a hajnal,
majd amidőn a nap is fölgyl, már elhalaványúl.” (Ovidius: Átváltozások)³³

„Ha a hajnal szárnyát venném,
És az égre emelkedném,” (Szenci Molnár Albert: CXXXIX. Zsoltár)

„A hajnal bársony szárnyain” (Csokonai vitéz Mihály: Hymnus)

„látja hogy szép hajnal
Röpdözve előljün harmatos szárnyával.” (Zrínyi Miklós: Arianna sírása)

HAJNALI HARMAT

A fenti Zrínyi-idézetben a hajnal szárnya *harmatos*. Ráadásul a vers címében ott van a *sírás* szó is. A hajnal „tűzes” képe mellett megjelenik tehát egy „vizes me-

³¹ SZILÁGYI N. Sándor: i. m. 23.

³² HOPPÁL Mihály et al.: i. m. 271.

³³ Devecseri Gábor fordítása.

tafora is. Hogyan kapcsolódik egymáshoz mítoszban és emberi tapasztalatban a hajnal és a harmat?³⁴

A hajnali harmat „élet-, tisztaság- és erőjelkép”³⁵ a folklórban.

„A harmat jelképiségének alakulásában a napkelte előtti hajnali időnek (...) fontos szerepe van, hiszen a szent kezdethez való tartozás fokozza a (...) víz mágiikus erejét.”³⁶

A Hajnal alakját az antik művészet gyakran állítja elénk a fiát, Memnont sirató anyaként költői szövegekben és képi ábrázolásokon egyaránt.³⁷

„ám Aurora egész máig csak mint anya gyászol:
könnye pereg, s az egész földet vele harmatosítja.” (Ovidius: Átváltozások. Memnon)

„Kelj fel, pásztor! hull a harmat,
Hinti hajnal gyöngyeit.” (Faludi Ferenc: A hajnal)

„A hajnal píru,
Harmat is lehull,” (Faludi Ferenc: Tavaszi üdő)

„Amelynek piros rózsából rakatott
Oltárára hint le a hajnal harmatot,” (Csokonai Vitéz Mihály: A reggel)

„Áldás a hajnal hulló harmata,” (Tompa Mihály: Emléksorok egy szép hölgyhöz)

„Volnék kis pacsirta, hogy zenghetne dalom
Harmatos, virágos, illatos hajnalon.” (Arany János: Hiú sóvárgás)

A hajnal képét illetően különös egybecsengés mutatkozik a latin *rosa* ('rózsa) és a *ros* ('harmat') szavak, valamint közös mitológiai képbe rendezettségük között.

Végezetül hadd idézzünk egy kortárs magyar haikut, melyben a harmatos hajnal képe együtt jelenik meg az égi aranytúzzal. A cím az új kezdetre, a *harangszó* a szakrális emberi világra utal. Az alapösszefüggés, mely 17 szótagban is elmondható:

„hajnali harmat
a harangszó aranya
újra megcsomóz” (Botos Ferenc: Feltámadás)

³⁴ Vö. HELLER, A.: i. m. 89.

³⁵ TÁNCZOS Vilmos (2007): 342.

³⁶ TÁNCZOS Vilmos (2007): 342.

³⁷ PÁL József–ÚJVÁRI Edit: i. m.

ZÁRÓGONDOLATOK

A hajnal ábrázolása a köznyelvi és költői szövegekben egyaránt őrzi és meg-megcsillantja azokat a mélyebb összefüggéseket, melyekhez egyébként csak etimológiai vizsgálódások, illetve ősi mítoszok tanulmányozása révén juthatnánk közelebb.

A nyelvben rejlő világmodell ugyan gyakran kerül ellentmondásba tudományos ismereteinkkel – ahogyan a *napkeltének* is nevezett hajnal megtapasztalása során is –, ugyanakkor tudatosítása, tanulmányozása révén közelebb juthatunk az emberi gondolkodás, saját anyanyelvünk és személyes metaforahasználatunk mélyebb rétegeihez, szimbolikus természetéhez is.

Bibliográfia

- BECK, Aaron T.: *A gyűlölet fogságában*, Budapest, Háttér Kiadó, 1999.
- BUBER, Martin: *Én és Te*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1999.
- DOPPELFELD, Basilius: *Szimbólumok II. Ember és idő*, Pannonhalma, Bencés Kiadó, 1998.
- ELIADE, Mircea: *Az örök visszatérés mítosza*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1998.
- FONTANA, David: *Szimbólumok titkos világa*, Budapest, Tericum Kiadó, 1995.
- HELLER, A.: *Bibliai szimbólumok*, Budapest, Evangéliumi Kiadó, é. n.
- JANKOVICS Marcell: *A Nap könyve*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1996.
- PÁL József–ÚJVÁRI Edit: *Szimbólumtár*, Budapest, Balassi Kiadó, 2001.
- SPANNRAFT Marcellina: „Ősz, alkony, halál”, *Pszichoterápia*, 2000. február, 49–54.
- SPANNRAFT Marcellina: „A Szűz Mária litániák szemantikai megközelítése”, *Vallástudományi Szemle*, 2011. 3. sz., 106–114.
- SZILÁGYI N. Sándor: *Hogyan teremtsünk világot?* Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács, 1997.
- TÁNCZOS Vilmos: *Nyiss kaput, Angyal!* Budapest, Püski Kiadó, 2001.
- TÁNCZOS Vilmos: „A népi imák ébresztés-motívumáról”, *Kalligram*, 2001. január – február
- TÁNCZOS Vilmos: *Szimbolikus formák a folklórban*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2007.
- THASS–THIENEMANN, Theodore: *The Subconscious Language*, New York, Washington Square Press, 1967.